

Žanrovska odredba autobiografije u Kumičićevu djelu *Pod puškom*

Dean Slavić*, Aleksandra Damjanić**

Sažetak

Članak tumači problem autobiografije kao žanra i njegove funkcionalne raslojenosti na konkretnom primjeru Kumičićeva djela *Pod puškom*. Konceptija autobiografije u teoriji književnosti teško je određiva, ponajprije zbog odnosa autor — pripovjedač — lik, ali i zbog miješanja istine i fikcije u takvim proznim oblicima koji su često različiti po izrazu, a slično koncipirani u sadržaju. Kumičićevo autobiografsko djelo različito se definira u književnopovijesnim tekstovima, što je odraz i definicije autobiografije i autorove stilske polivalentnosti. Naime, Kumičić je, djelujući duboko u razdoblju realizma, još uvijek primjenjivao romantičke postupke, a koristio se i elementima putopisa.

Ključne riječi: autobiografija, putopis, dnevnik, Eugen Kumičić, *Pod puškom*

Uvod

Eugen Kumičić kao »dragovoljac«¹ 1878. sudjeluje u događajima oko austrougarske okupacije Bosne, koje s izvrsnim darom opažanja i moralnom hrabrošću opisuje u beletriziranoj retrospektivno pisanoj »reportaži«² *Pod puškom*. Djelo je najprije objavio u časopisu »Balkan«, a zatim i u knjizi 1889. Memoarsko–putopisna proza, kako je djelo kategorizirano u Leksikonu hrvatske književnosti³, ima obilježja autobiografije koja se u teorijskim raspravama naziva i žanrom, i figurom, i ugovorom, i aktom, i diskursom i aktivnošću⁴, pa se dovodi u pitanje i samo njezino identificiranje kao žanra.

* Izv. prof. dr. sc. Dean Slavić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za hrvatski jezik i književnost. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: dean.slavic@gmail.com

** Aleksandra Damjanić, mag., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za hrvatski jezik i književnost. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: aleksandra.prikratki@gmail.com

1 Iako se konkretna služba zvala dobrovoljnom, Kumičić na početku djela raspravlja o prisilnome »dobrovoljnom« odlasku u vojsku.

2 Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb; Ljubljana, 1987., str. 200.

3 Usporedi. *Pod puškom*. u: Leksikon hrvatske književnosti. Zagreb, 2008.

4 Autobiografski žanrovi u književnoj teoriji i fikciji u: *Gordogan: časopis za književnost i sva kulturna pitanja*, 1997, 43–44, str. 62.

Autobiografija kao *granični* žanr uspostavlja odnos između istine i fikcije, a autoreferencijom istina postaje »predmetom umjetničkoga oblikovanja, odnosno lik u priči«. ⁵ Ovdje će se o autobiografiji govoriti kao o diskursu, ne ograničavajući je samo na formalno obilježje, nego će se uzeti u obzir i postupci oblikovanja subjekta u egzistencijalnoj krizi rata. Autobiografija se u užem smislu ne doživljava kao »prava književnost« zbog otkrivanja osobnosti, pretjerane subjektivnosti, lapidarnosti, banalnosti, stilske nedotjeranosti i memoarske pripadnosti povijesnomu kontekstu. Za razliku od nje, autobiografija u širem smislu može biti itekako romansirana, pa je tim više zanimljiva teoretičarima jer se ne može jasno odrediti granica između stvarnosti i fikcije. Velčić ju naziva rubnim žanrom ⁶, odnosno međutekstualnim prostorom jer se u njoj miješa pripovijedanje o zbiljskim i izmišljenim događajima i likovima, tj. njihovo pretvaranje u predmet pripovijedanja.

1. Odnos autor — pripovjedač — lik

Autobiografiju istodobno karakterizira i fikcionalnost, i transparentnost i referiranje na zbilju. Zbog izrazite formalne nejedinstvenosti teško ju je definirati unutar jednoga okvira pa se u teorijskim tekstovima razlaže o njezinim hibridnim oblicima kojima je, unatoč raznolikosti, zajednička crta odnos autor — pripovjedač — lik. ⁷ Počevši od tih instanci, autobiografski se diskurs dalje razvija ovisno o njihovu odnosu unutar pripovijesti. Identičnost pripovjedača i glavnoga lika u prvome licu Genette naziva autodijegetskom naracijom ⁸, za razliku od homodijegetske u kojoj pripovjedač i glavni lik nisu isti, iako je tekst u prvome licu. Iskazivanje nije jamstvo identifikacije subjekta. To što »gramatičko lice« nije iskaz u prvome licu, ne znači da pripovjedač i lik nisu isti i obrnuto. Autor se u

5 Dubravka Oraić Tolić; Viktor Žmegač, *Intertekstualnost i autoreferencijalnost*, Zagreb 1993, str. 103.

6 Vidi. Mirna Velčić, *Otisak priče: intertekstualno proučavanje autobiografije*, Zagreb, 1991. Prof. dr. sc. M. Velčić–Canivez (1952.) redovita je profesorica lingvistike na Sveučilištu u Lilleu (Francuska). Magistrirala je i doktorirala s temama iz lingvistike teksta na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

7 Iako Sablić Tomić te tri instance ne poistovjećuje u svakom obliku autobiografskoga diskursa, Lejeuneu je njihova istovjetnost osnovno obilježje takva diskursa, koja omogućuje identitet subjekta unatoč njegovoj mnogostrukosti unutar samoga teksta. (Autobiografski ugovor, 1975: 23). Prof. dr. sc. H. Sablić Tomić (1968.) dekanica je Umjetničke akademije u Osijeku, znanstveno se i kritički bavi suvremenom hrvatskom književnošću, predaje kolegije iz područja književnosti, a doktorat je stekla disertacijom »Modeli suvremene hrvatske autobiografske proze«.

8 Phillipe Lejeune, *Autobiografski sporazum* u: Autor, pripovjedač, lik, Osijek, 2000., str. 204. P. Lejeune (1938.) francuski je književni teoretičar, posebice u području autobiografskog žanra koji definira kao *retrospektivni prozni tekst kojim neka stvarna osoba pripovijeda svoj osobni život i povijest razvoja svoje ličnosti*. Njegov pojam *autobiografski sporazum* kao osnovni uvjet podrazumijeva identičnost autora, pripovjedača i lika. — G. Genette (1930.) francuski je esejist i kritičar, predstavnik strukturalizma (teorija prema kojoj narav teksta proizlazi iz razlikovnih odnosa svakog pojedinog elementa prema ostalim elementima sustava) koji figure tumači kao napatke za simboličko čitanje teksta. (Hrvatska enciklopedija. // www.enciklopedija.hr).

biografiji definira kao netko tko je istodobno stvarna osoba i stvaratelj diskursa. Čitatelj će uvijek osobu koja stvara poistovjetiti sa stvorenom osobom, iako ne poznaje stvarnu osobu. Autor koji piše autobiografiju, poistovjećuje se s vlastitim imenom koje mu služi za identifikaciju.

Što je onda s autorima koji pišu pod pseudonimom? Lejeune navodi da je pseudonim autora autentičan kao i pravo ime i da jednostavno označuje drugo rođenje, razlikovanje, a autor će pišući autobiografiju uvijek otkriti pravi identitet. Pseudonim koji služi kao alat kojim se čitatelja namjerno navodi na to da ga se ne poistovjećuje s pripovjedačem, odnosno autorom, gotovo se nikad ne koristi u djelima koja žele biti autobiografija nekog autora.⁹ Želi li onda Kumičić i u svojoj autobiografiji postići isto? Naime, djelo je prvotno objavio pod pseudonimom Jenio Sisolski¹⁰. Autor se time, svjesno ili nesvjesno, ograđuje i od eventualnih odstupanja od zbilje, odnosno čitatelja upozorava na dijelove koji su plod čiste fikcije. Kumičić djelo prezentira kao autobiografiju, no kako i sam nije na čistu s naturalističkim i realističkim koncepcijama, očigledno je da kompoziciju gradi prepletanjem iluzije i zbilje.

Smisao autobiografskoga diskursa nije uvjetovan kvalitetom proživljenoga, nego ovisi o tome u kojoj je mjeri subjekt (povjesničar koji pripovijeda sebe kao »kreatora povijesti«), koji podrazumijeva autobiografski odnos prema vlastitom identitetu, u suglasju s određenim modelima za javnost ili se od njih udaljava. On u autobiografiji svoju samosvijest ostvaruje u autoanalizi u obliku pripovijesti. Pripovijedanjem konstituira samoga sebe tako što rekonstruira vlastitu prošlost, a pripovijedanjem o sebi pripovijeda o drugome. Na temelju lingvističkih, retoričkih i tekstualnih rješenja svoj život realizira u trima tipovima odnosa: prema vlastitoj pripovijesti (priči), prema publici i prema ostalim pripovijestima (pričama) s autobiografskim težnjama.¹¹ Kao kriterij u identificiranju neke autobiografije uzima se i naratološko pripovijedanje i recepcijski kontekst, jer subjekt pripovijeda svoj život unaprijed određenomu autobiografskom adresatu i prema njemu ga konstituira.

2. Vjerodostojnost autobiografije

Teoretičari povijesti razgraničavaju pojmove prošlost i povijest. Pritom se pod prošlošću drži sve ono što se zaista dogodilo i kako je zaista bilo, a povijest je znanost o prošlosti odnosno tumačenje prošlosti s aspekta samoga tumača. Problem nastaje kad se uzme u obzir njegova subjektivnost odnosno pristranost u tumačenju činjenica i događaja, osobito kad se dogodi da povijest pišu njezini tvorci. Diskurs povjesničara biva pripovjedni oblik pa je, prema tome, naklonjen fikciji. »Pripovjedni tekst ne bi trebalo poimati kao medij koji poriče zbiljnost

9 *Isto*, str. 213.

10 Prema brdu Sisolu nedaleko od Brseča, njegova rodna mjesta.

11 Mirna Velčić–Canivez, *Autobiografski ugovor i adresat* u: Gordogan: časopis za književnost i sva kulturna pitanja, 199), 43–44, str. 51.

dogadanja jer zbiljskih događaja i nema; postoji samo ljudska zbilja, tj. pripovijedanje upleteno u ljudsko djelovanje.«¹² Autobiografiju možemo čitati kao takvu ako mi sami vjerujemo da ona to jest, ona se »realizira pomoću mreže vjerovanja u predstave o njezinoj zbiljnosti.«¹³

Može li se neka autobiografija promatrati kao relevantan povijesni dokument? Može li Kumičić biti vjerodostojan u tumačenju događaja u ratu koje je sam proživio? Bi li slika ratne situacije bila drugačija da ju je ispriповijedao neki »Muhamedanac«, ateist ili koja druga osobnost drugačijih svjetonazora i religijskih stavova od kršćanskih? Djelo će uvijek biti plod nečijega posla, uvijek će postojati ciljana publika kojoj je ono namijenjeno i autor će pritom birati činjenice za koje je siguran da će zadovoljiti njezin *obzor* očekivanja. To znači da će neki dijelovi biti izbačeni, neki izmišljeni, neki naglašeni, neki potisnuti, ovisno o autorovu interesu i osobnim situacijama koje želi podijeliti s drugima, odnosno »pristati na neosobnost, jer je pripovijedanje o vlastitome životu ironično usmjereno k nijekanju toga života kao vlastitoga.«¹⁴ Kumičić je neposrednim naglašavanjem religijske pripadnosti odredio odnos subjekta prema stvarnosti, nacionalnoj i društvenoj pripadnosti.

»Pripovjedačeva upućenost i zanimljivost njegova znanja, odnosno njegovih obavijesti mora kod recipijenta izazvati znatiželju.«¹⁵ A kako je zanimljivost povijesno promjenjiva kategorija, ona se mijenja, ne samo u odnosu na recipijenta, nego i u odnosu na vrijeme u kojemu je nastala. Prema tome, ako se ne može zanemariti pripovjedačeva pristranost — a nedvojbeno je uvijek ima — tada se ni jedno djelo osim faktografskih dokumenata (kao dokaza povijesnih zbivanja) ne može shvatiti kao relevantan historiografski dokument, nego se treba proučavati kao naratološka konstrukcija. Frye drži da je autobiografija slična romanu (dakle, poistovjećuje ju s fikcijom) jer je nadahnuta stvaralačkim porivom da se odaberu samo oni događaji i doživljaji u piščevu životu koji su smisleni, imaju svoj početak i kraj, čime su pogodni za pripovijest.¹⁶

3. Doživljajni svijet i subjektivnost u religijskome kontekstu

U težnji da prikaže povijesnu zbilju ratnoga stanja, pripovjedač iznosi osobno iskustvo i intimne spoznaje o društvenim odnosima i događajima. U toj intimnoj ispovijesti naglašena je uloga religije u obliku praktičnoga tipa vjere koji se odra-

12 Mirna Velčić, *Otisak priče: intertekstualno proučavanje autobiografije*, Zagreb, 1991., str. 106.

13 *Isto*, str. 70.

14 *Isto*, str. 13.

15 Dean Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb 1998., str. 42. Dr. sc. D. Duda (1963.) redoviti je profesor Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Teme njegova znanstvenog djelokruga su popularna kultura, kultura putovanja, povijest i teorija pripovjednih žanrova.

16 Northrop Frye, *Anatomija kritike*, Zagreb, 2000., str. 350. N. Frye (1912.) kanadski je književni teoretičar. Ciklički razvoj i tipologiju književnosti temelji na pojavi mita kao arhetipa prepoznatljivog obrasca s proznim elementima (likovi, fabula, prostor). (Hrvatska enciklopedija. // www.enciklopedija.hr)

žava u konkretnome životu, radu i ponašanju¹⁷. Rečeno je u tumačenome djelu vidljivo već u prvoj rečenici spominjanjem Boga (*Zar mu je dobar Bog pamet pomutio...?*), a poslije posebice u trenucima krize i pokušaja samoidentifikacije unutar vlastite egzistencije. Pripovjedač niti posebno ističe religioznu zbilju niti ju iznosi u književnim epizodama, ali ju spontano opisuje u kontekstu društvene sredine i situacije. Njegova religijska opredijeljenost imanentna je u doživljajima drugih likova, čime se neposredno odražava duhovno ozračje opisane situacije. Usprkos ponekom svjedočenju njegova praznovjerja, u intimnim refleksijama nema religioznih sumnji ni vjernih kriza. Refleksije su prisutne u obliku izričaja (*dobri Bog; nitko Boga ne moli; Bog mu dao sinčića*), zaziva (*S Bogom!... ako Boga znate; Ne znaš ti što je Bog*), slika povezivih s biblizmima (*da se nebo prolomi*, usp. Post 7,11; Otk 20,11; *da se zemlja provali*, usp. Br 16,32), zamišljenih slika u čeznuću za dalekim domom (očinski dom poistovjećuje s *bijelom crkvom*), sintagmi (*skrojen za Božju ni prave krvi*) i aforizama (*Tko se čuva, Bog ga čuva...*). Pripovjedač svoju svjesnu religioznost i kršćanski svjetonazor naglašava i u odnosu prema ratnim protivnicima muslimanima nazivajući ih *Muhamedanci — jandnici*. S obzirom na zbiljnost koju iznosi, Kumičić se ne bavi izravnim religijskim temama, već ih osvjetljava u egzistencijalnim ilustracijama, tj. općim analizama stvarnosti i života. To neizravno isticanje vjeroispovijesti u duhu je njegove izražene nacionalne i pravaške orijentacije koja ga često vodi k pretjeranoj subjektivnosti, posebice u odnosu prema 'tudima' — muslimanima.

4. *Žanrovska odredba djela Pod puškom*

U daljnjem tekstu pokušat će se odrediti žanr kojemu pripada djelo *Pod puškom*, pomoću klasifikacije modela autobiografske proze Helene Sablić Tomić. Prema njezinoj klasifikaciji djelo će se odrediti s obzirom na formalna i sadržajna obilježja. Načela klasifikacije autorica je podijelila s obzirom na sudjelovanje pripovjedača u radnji, odnosu autobiografskoga subjekta prema kategoriji vremena i tipu autobiografskoga diskursa.

Nesumnjivo je da je djelo autobiografija već prema samome podnaslovu koji ga definira kao »zapise«, odnosno kao »doživljaje jednogodišnjeg dobrovoljca u Bosni«. S obzirom na to da podnaslov otežava definiranje odnosa autobiografskoga ugovora, ne može se točno utvrditi je li ova autobiografija prava ili je riječ ipak o pseudoautobiografiji. U pseudoautobiografijama autor naime nije jednak ni liku ni pripovjedaču, ali su pripovjedač i lik jednaki, dok u pravoj autobiografiji nema razlike između tih triju instanci. Možda bi se raspravljavanje i istraživanje o vjerodostojnosti Kumičićeva djela trebalo završiti u njegovu programskom članku *O romanu* (1883.) u kojem navodi »da se pisac modernoga romana ne smije zanositi maštom, nego mora pažljivo promatrati život u svim njegovim oblicima, a moderni umjetnik treba svojim djelima u društvu vršiti mo-

17 Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2004., str. 17.

ralnu zadaću i ne smije gledati nad oblake, nego treba promatrati životne prilike ljudi«. ¹⁸

5. *Autobiografija u užem smislu*

S obzirom na sudjelovanje pripovjedača u radnji, djelo je autobiografija u užem smislu koju karakterizira kontinuirano retrospektivno pripovijedanje o osobnome životu. ¹⁹ Autor, pripovjedač i lik identični su i u prvom su licu, što možemo zaključiti prema činjenicama iz kazivačeva života (pripovijeda o događaju u kojem je sudjelovao kao »dragovoljac« osam mjeseci). Autodijegetsko pripovijedanje tematski je povezano isključivo s prostorom i vremenom, iako je djelo pisano više romanesknim stilom ugrubo određenim tek pojedinim faktografskim činjenicama (npr. određenost vremena radnje godinom 1878.). Autobiografskim pripovijedanjem kontinuirano se slijede događaji koji se žele prikazati. Ono se na nekim mjestima prekida dijalozima između likova kako bi se naglasila autentičnost opisanih događaja (*Ispričaj mu sve i zaključih: — Da je uistinu bio neprijatelj na drugoj strani doline, ne bih ja bio pušio. — Kapetan kimnu i reče: — To vam vjerujem.*) ili monologom kojim se opisuje što se zbivalo oko subjekta u određenoj situaciji. Biblizmi u takvom kontekstu pridonose poistovjećivanju autora s likom jer čitatelj uvažava ozbiljnost i stvarnost opisana trenutka. Time autor naglašava odnos osobne pripovijesti prema općem stanju u zbilji.

U autobiografiji se isprepliću društveno i fikcijsko vrijeme odijeljeni refleksijama iskustva stečenoga tijekom života. One su dopuna diskursu u onim situacijama u kojima je trebalo odrediti odnos subjekta prema prostoru, osobama i događajima unutar njega. Retrospektivno pripovijedanje na razini fikcijskoga vremena odraz je osobne povijesti koja je u uzročno–posljedičnoj svezi s nacionalnom poviješću.

Osim povijesnih epizoda koje prevladavaju, pojedine scene usmjerene su i na odnose unutar zajednice, osobito odnose između pripovjedača i lika Ernesta koji mu je jedina bliska osoba u trenutnoj situaciji. Kao *jedan od njegovih*, kršćanske je vjeroispovijesti pa se pripovjedač u digresijama često referira na religioznu zbilju.

Ernesto me značajno pogleda. Nismo se htjeli ograditi proti sumnjičenju Stanina oca. Nismo mu se ni čudili, nego slegosmo ramenima i ispadosmo iz kuće. (216.)

Ernestu javljaše otac, da mu je Bog dao sinčića, čila i zdrava...

Tematizirano vrijeme deskriptivnoga je tipa jer se određuje uglavnom romantičkim opisima karakterističnosti krajolika u određeno godišnje doba, obilježeno tek rijetkim faktografskim podacima (danima i mjesecima).

18 Vidi. Eugen Kumičić, *Izabrana djela*, I, PSHK, 46, Zagreb, 1968.

19 Helena Sablić Tomić, *Modeli suvremene hrvatske autobiografske proze*, Zagreb 2001., str 50.

Bijaše petoga rujna, jednoga četvrtka, negdje oko podne, kad puče pred nama velika dolina Čadavica. Već hodasmo treći dan. Sunce bi kadšto provirilo kroz oblake i rasvijetlilo čas šume čas zelene pašnjake. (263.)

6. Kronološki omeđena autobiografija

S obzirom na odnos autobiografskoga subjekta prema kategoriji vremena, djelo je kronološki omeđena autobiografija u kojoj se tematizira točno određena dimenzija društvenoga vremena u kojemu je egzistencijalna ugroženost subjekta legitimirana vanjskim utjecajima.²⁰ Vremenska određenost posljedica je zbivanja u izvanjskome prostoru (rat) pa je to društveni tip kronološki omeđene autobiografije. U njoj se kontinuirano opisuju zbivanja u privatnome i socijalnom prostoru, a pripovijedanjem se prate promjene stanja subjekta i kontekstualizira njegov odnos prema prostoru i zbivanjima u njemu. Kronologija događanja posljedica je zbivanja u izvanjskome prostoru, a pripovjedač u prvome licu bilježi promjene vlastitoga stanja tijekom opisivanih događaja.

Stadoh silaziti u dolinu Čadavicu. Još nikada u svojem životu nisam bio tužan i ožadan kao onoga dana, na onoj blatnoj cesti što se je vukla kroz vlažnu, muklu i pustu šumu. (265.)

Dominantne su narativne tehnike retrospektivno pripovijedanje, autoreferencija i unutarnji monolog.

Kad bi sunce stalo pripicati, legli bi oni u hlad, pa tvrdo usnuli. Ja sam tada ležao pod granatim orahom i točno bilježio sve zgode i nezgode svoga boravka u Bosni. Kad bih se umorio, razmišljao bih kako da opišem neke »utiske« pa bih se zaboravio i zagledao u divnu okolinu, u grad, u tolike munare. (249.)

Ne bih danas znao kazati kako mi bijaše pri srcu kad mu pokrih lijepo i izmučeno lice zemljom, ali u ovaj čas kad pišem ove retke meni se pričinja kao da osjećam na usnicama studeni dodir njegova čela. (271.)

Čekam smrt i želim, da se prolomi nebo nada mnom, da mi se zemlja provali pod nogama. (239.)

Vjerodostojnost i autentičnost informacija ovjerena je autodijegetskom naracijom pripovjedača iz pozicije svjedoka koji je vidio rat svojim očima. Izdvajajući pojedine epizode, autor opisuje onodobnu društvenu sliku, ali i vlastite frustracije i strah. Kontinuitet pripovijedanja narušava se introspekcijom koja otkriva subjektive najintimnije misli. U takvoj vrsti autobiografije, što se može iščitati i na primjeru ove, analepsama odnosno retrospekcijama prikazuju se pojedini događaji povezani s trenutnim događajima, a pripovijedanjem se prate promjene stanja subjekta u kontekstu događanja.

Promatrajući Agnezinu sliku, sjetih se kako sam jednom putovao s tom lijepom gospodicom iz Rijeke u Istru... (277.)

20 *Isto*, str. 86.

7. Putopisni tip autobiografskoga diskursa

S obzirom na tip autobiografskoga diskursa, autobiografija je najbliža putopisu, u kojemu se identitet autora tekstualno proizvodi u prikazivanju stvarnih putovanja.²¹ Iako mu cilj nije isključivo prikazivanje krajolika, ljudi i znamenitosti, nezaobilazna je njihova važnost u naraciji. Subjekt pripovijeda i opisuje iskustva povezana s putovanjem, prikazujući se ovisno o poziciji i situaciji u kojoj se trenutno nalazi. On je »postupak izravne ili neizravne karakterizacije putnika, promatrača i pripovjedača.«²² Pripovijedanjem i opisivanjem prikazuje događaje, a ujedno postiže i literarnost teksta, za razliku od pukoga izvještavanja. Put kojim subjekt prolazi naznačen je kratkim opisom krajolika karakterističnoga za pojedino mjesto, a dalje se razvija u naraciju prepletanjem pejzažnih, povijesnih, socijalnih i intimnih dijelova pripovijesti. Autentičnost mjesta i vremena radnje naglašava pisanjem u prvome licu.

Cijelu je noć kidala oluja. Ujutro sidosmo sa vrleti u tabor, prošav uz tvrđu koja je nešto slična gradu Trsatu. Kao što šumi Sana pod Ključem, praši se Rječina pod frankopanskim kulama. (283.)

Sam narativni okvir putovanja slabo je izražen jer nas subjekt obavještava o razlozima odlaska, pripremama i povratku s putovanja tek u tolikoj mjeri da ih možemo predvidjeti sami ovisno o vlastitoj mašti. Vrijeme putovanja ograničeno je unutar jedne godine, no trajanje pojedinih etapa putovanja tek je ponegdje naznačeno. Razlika između vremena zbivanja i vremena pripovijedanja očituje se u konstantnoj uporabi aorista i imperfekta, što ostavlja dojam arhaičnosti i popriličnoga prolaska vremena između tih dvaju događaja, čemu može biti dokaz i objavljivanje djela gotovo desetak godina poslije.

8. Odnos autobiografije i putopisa

Matična sredina, kako ju Duda naziva, trajno je putopiščevo uporište, pa usporedba inozemnoga svijeta s domaćim i pronalaženje tragova prisutnosti vlastite nacionalne kulture u stranoj čine mjesta zanimljivosti i promjene jer se rijetko nešto odvija u vlastitome prostoru. Obavijesti o drugim ljudima i zgodama na putovanju između mjesta i gradova čine ustroj pripovijesti zanimljivim i privlačnim recipijentu. Fingiranje i napete situacije pripovijest drže interesantnom i poticajnom čitatelju, pa se autor nerijetko služi fikcijom upletenom u istinu kako bi još bolje zaintrigirao čitatelja.

Tumačenjem djela kao putopisa vjerodostojnost opisanoga opet dolazi u pitanje. U putopisu se često izvještava o stranoj kulturi i baštini. Dugi romantičarski opisi krajolika svjedoče o pripovjedačevoj agoniji i iscrpljenosti; viđeni su iz kuta promatrača koji na njih gleda kao na nove nedaće, prijetnje i poteškoće. Ispripo-

21 *Isto*, str.112.

22 Dean Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb 1998., str. 111.

vijedano putovanje pojedinačno je i konkretno, ali nije nužno autentično i vjerodostojno. Ono je odraz pripovjedačeva interesa i trenutnoga raspoloženja, no nije nužno slika stanja kakvo doista jest.

Sve na doseg oka bijaše gorovit kraj, a oko nas jaruge, ponori, silne i ropave klisure. U onom kutu Bosne zbiljo se toliko prirodnih strahota, kakvih još nisam bio vidio. U dnu velike kotline dizala se magla, a nad tom maglom, na bočini kotline, prosulo se mnogo kuća. U tom selu bijahu sami muhamedanci, ljudi osioni i oporni, junaci i razbojnici, kako nam kazivahu »Vlasi«. (230.)

S obzirom na to da je Kumičićevo putovanje smješteno u pripovjedaču nepoznate prostore (u romantičarskom kontekstu egzotične) prepune novosti i zanimljivosti, ono djeluje i kao uloga u kojoj se pripovjedač ili lik realizira, poistovjećujući opis krajolika i emotivno raspoloženje. Duda poistovjećuje putovanje i pripovijedanje jer je potonje rezultat putovanja. Putopis ipak pripada nefikcionalnim proznim oblicima jer fikcija ne čini tematsku okosnicu. Pripovijedanje i opisivanje postupci su koji ovaj žanr čine donekle vjerodostojnim umjetničkim tipom diskursa. Literarizirani putopis, kao što je Kumičićev, u središte stavlja subjekt i njegova opažanja, a manje su prisutni izvještaji i dokumentarne informacije svojstveni putopisu kao dokazi vjerodostojnosti. »Oslabljena događajna struktura«²³ nije u funkciji narativnih postupaka, nego je rezultat »putnikove« izvještajne težnje o prikazu prostora i vremena u koje je uklopljena njegova osobnost i doživljajni svijet.

9. Dnevnički model autobiografskoga diskursa

Preostaje još odrediti specifičnost odnosno model autobiografskoga diskursa koji Sablić Tomić dijeli u tri velike skupine: dnevnike, memoare i pisma.²⁴ Iako »realizam prigrbljuje memoarski tip svjedočanstva«²⁵, Kumičićev se tekst ne može u potpunosti poistovjetiti s memoarom jer ovaj žanr podrazumijeva svojevrsno dokumentiranje. Kumičićevo djelo pruža tip ratnoga diskursa koji je bliži ispovijesti sudionika u ratu. S obzirom na teorijske postavke kojima Sablić Tomić razlikuje dnevnik i memoare, može se zaključiti kako je ovaj autobiografski diskurs najbliži dnevniku jer subjekt opisuje vlastite doživljaje i refleksije na izvanjski prostor i samoga sebe, iako se od njega udaljava time što događaje iz

23 *Isto*, str. 54.

24 Za razliku od nje, Catherine Drinker Bowen u svojoj knjizi o biografiji donosi podjelu na pripovjedni (*narrative*), aktualni (*topical*— subjekt prikazan u tematiziranim poglavljima) i esejski (*essay*— subjektivnost bez činjenica) oblik diskursa. Djelo *Pod puškom* pisano je, naravno, tipičnim pripovjednim oblikom. Usp. Drinker Bowen: 11.–14.

25 Usporedi. Andrea Zlatar, *Autobiografija u Hrvatskoj: nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*, Zagreb 1998., str. 102. Dr. sc. A. Zlatar–Violić (1961.) redovita je profesorica na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, bavi se projektima istraživanja suvremene hrvatske književnosti u europskom kontekstu, uredničkim i novinskim poslovima, objavljuje znanstvene radove i eseje. Interesna područja su joj autobiografija, fikcija, biografski identitet i kulturalni identitet u zemljama u tranziciji.

zbilje ne opisuje izravno. Bez obzira na to što je žanr u podnaslovu određen kao »zapisi«, što ostavlja dojam izravnoga prenošenja zbilje, već je prije spomenuta kategorija vremena u kojoj se radnja odvija. Autoreferencijom u tekstu subjekt odnosno autor obavještava čitatelja da je tijekom putovanja izgubio zapise.

Žao mi je što nisam našao svoga telećaka, jer sam u njem nosio svoje bilješke. (274.)

Središnja tema kojom se bavi subjekt dnevnika jest samoidentifikacija unutar vlastite egzistencije. Dnevnik je dokument o osobnome životu utemeljenome na činjenicama, ali je u isto vrijeme i književno–estetski prozni tekst u kojemu se stilski oblikuju događaji i refleksije.²⁶ Odnos među događajima, koje je subjekt zapisao radi zanimljivosti, i način njihova međusobnoga povezivanja u naraciju rezultat su osobnih viđenja događaja te subjektova odnosa prema njima i sebi u njima. Religioznim digresijama kazivač i ovdje tumači stvarnost, izdvaja značajne događaje i ukazuje na psihološku situaciju kao rezultat vlastitih razmišljanja.

Tko se čuva, Bog ga čuva, a ja se čuvam, pa se nikoga ne bojim.

Kada se djelo čita, zaista se dobiva dojam čitanja dnevnika, no zbog oskudnih faktografskih podataka čitatelj se ne može oteti dojmu sumnje u autentičnost onoga o čemu pripovjedač govori. Iako ovo djelo nije reprezentativan primjer dnevničkoga diskursa, znatno je sličnije njemu nego memoarskomu. Ono što memoare razlikuje od dnevnika jest to da memoarski subjekt primarno daje informacije o svojoj okolini, dok je u autobiografijama on središte svih perspektiva i nastoji se spoznati njegova potpunost, a ne samo jedna dimenzija. U memoarima je također naglašena historiografska crta kojom se želi postići relevantnost i autentičnost, a ne literarnost.²⁷ Ono što dnevnike razlikuje od memoara jest i to da se vremenski razmak između događaja i pisanja o njemu svede na minimum. Iako ovdje to nije slučaj, donekle je opravdan autorov postupak jer u nekoliko navrata u tekstu podsjeća da je spise izgubio nesretnim slučajem.

Budući da tipologiju dnevnika karakteriziraju odnos istine i fikcije, subjektov položaj, izbor teme, kategorija vremena i strategije oblikovanja, djelo *Pod puškom* pripada povijesnome dnevniku koji tematizira događaj relevantan za socijalnu, političku, kulturnu i povijesnu dinamiku prostora u kojemu je legitimiran, a taj je događaj, jasno, rat.²⁸ U ratnome dnevniku subjekt nastoji opisati borbene događaje koje je vidio vlastitim očima i zabilježiti intimne frustracije koje proživljava tijekom sukoba.

Ne bih danas znao kazati kako mi bijaše pri srcu kad mu pokrih lijepo i izmučeno lice zemljom, ali u ovaj čas kad pišem ove retke meni se pričinja kao da osjećam na usnicama studeni dodir njegova čela. (271.)

Bitna je tema Kumičićeva djela *Pod puškom* vlastito viđenje i osobno iskustvo pa je literarni dio najizraženiji na intimnoj razini dnevnika. Rečeno je pojačano opisima krajolika i međuljudskih odnosa i, kako je rečeno, religioznom optikom.

26 Helena Sablić Tomić, *Modeli suvremene hrvatske autobiografske proze*, Zagreb 2001., str. 122.

27 *Isto*, str. 188.

28 *Isto*, str. 158.

Unatoč tematskoj odrednici koja ga je uvrstila u ovu kategoriju, djelo se može promatrati i kao romansirani dnevnik, potkategoriju literariziranoga dnevnika (prvenstveno zbog prevlasti literarnosti, a ne iznošenja pukih činjenica) čija je osnovno obilježje »opisivanje vjerodostojnih činjenica koje se oblikuju u vjerojatnim opisima događaja i likova.«²⁹ Stvarnost se oblikuje tako da autor iz pozicije svjedoka pripovijeda o drugima iz skupine i njihovim doživljajima. Još je nekoliko karakteristika ovoga diskursa koje ga odvajaju od dosad spomenute klasifikacije pa bismo ga mogli uvrstiti i u potkategoriju — pseudodnevnik.³⁰ U njemu se neposrednošću bilježenja vremena nastoji relativizirati važnost datumskoga određenja. Sumnja u istinitost zabilježenoga izražena je nedostatkom navođenja dokumentarne građe i datuma (*Jednog mi dana javiše...* 284.), a visok stupanj literarizacije usmjeren je prema sadržaju, a ne formi teksta.

Zaključak

Cilj žanrovske odrednje djela *Pod puškom* nije bio svrstati ga u čvrste okvire, nego na temelju općenitih književnih izražajno–sadržajnih zakonitosti (odnos autor — pripovjedač — lik, odnos prema vremenu, elementi dnevnika i putopisa) prikazati specifičnosti odrednice autobiografskoga korpusa. Takav je diskurs zbog izrazite formalne nejedinstvenosti (istodobno ga karakterizira i fikcionalnost i transparentnost i referiranje na zbilju) žanrovski teško definirati pa se u teorijskim tekstovima razlaže o njegovim hibridnim oblicima. S obzirom na identičnost autora, pripovjedača i lika u retrospektivnome pripovijedanju o doživljajima iz Bosne, nesumnjivo je da je djelo autobiografija. Tematizirano društveno i fikcijsko vrijeme deskriptivnoga tipa, odnos osobne povijesti prema općem stanju u zbilji i točno određena dimenzija društvenoga vremena ukazuju na društveni tip kronološki omeđene autobiografije. Kontinuitet retrospektivnoga pripovijedanja narušava se introspekcijom koja otkriva subjektive najintimnije misli, čime se utvrđuje vjerodostojnost i autentičnost pripovjedača kao svjedoka. Autentičnost mjesta i vremena radnje naglašava se pisanjem u prvome licu. Pripovijedanjem i opisivanjem prikazuju se događaji, a ujedno postiže i literarnost teksta, za razliku od pukoga izvještavanja.

Na temelju sadržajnih i estetskih kriterija pokušali smo tekst definirati unutar autobiografskih odrednica koje otkrivaju ne samo piščeve doživljaje, nego i sposobnost prenošenja zbilje u literarni izraz. Djelo ne možemo u potpunosti poistovjetiti s memoarom jer on podrazumijeva svojevršno dokumentiranje. Ovaj je tip ratnoga diskursa bliži dnevničkoj ispovijesti sudionika u ratu jer subjekt opisuje vlastite doživljaje i refleksije na izvanjski prostor i samoga sebe, iako se od njega udaljava time što događaje iz zbilje ne opisuje izravno. Kumičićevo se djelo ni sadržajno ni žanrovski ne može postaviti u čvrste okvire jer putopisnom

29 *Isto*, str. 175.

30 *Isto*, str. 170.

formom autobiografskoga diskursa izmiče poetičkim i estetičkim normama, a svojom sintezom proznoga oblika i lirskih opisa izmiče okvirima kanonskoga oblika.

Autobiography as a Genre in Pod Puškom [At Gunpoint] by Kumičić

*Dean Slavić**, *Aleksandra Damjanić***

Summary

This article deals with the problem of the autobiography as a genre and its functional stratification through the example of the work Pod puškom [At Gunpoint] by Kumičić. In literary theory the concept of autobiography is difficult to define, primarily because of the author–narrator–character relationship, but also because of the blending of truth and fiction in such forms of prose as are often diverse in their mode of expression though similar in content. The relationship between the three entities author–narrator–character is defined in the context of religiosity, since it affects one’s subjective understanding of reality. In texts on literature history Kumičić’s autobiographical work is defined in various ways, and this is a result of both the problem of defining autobiography and also the author’s stylistic polyvalence. Namely, Kumičić wrote at a time when Realism flourished, still he used the literary techniques of Romanticism, as also elements of the travelogue.

Key words: autobiography, travelogue, diary, Eugen Kumičić, Pod puškom [At Gunpoint]

* Associate Professor Dejan Slavić, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb, Croatian Language and Literature Department. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: dean.slavic@gmail.com

* Aleksandra Damjanić, M.A., Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb, Croatian Language and Literature Department. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: aleksandra.prikratki@gmail.com